

Un mesaj de pe Limes Dacicus pentru arheologii spanioli: „despre un detașament din legiunea VII Gemina Felix la Porolissum pe limesul dacic”

Nicolae GUDEA

Colegii Angel Murillo și Victorino Garcia-Marcos au publicat (în *JRA* 16, 2003, 275-286) un articol intitulat „Legiunea VII Gemina și castrul ei din epoca Flaviilor la Leon”

După un bun obicei articolul începe cu o scurtă istorie a legiunii (p. 275-276) de la începuturi până la dispariția ei. La p. 276 există o parte de text și o notă de subsol care arată că arheologii spanioli, care se ocupă de legiune, fie nu știu, fie ignoră cu bună știință anumite informații despre legiune. Deși par a cunoaște disputa între N. Gudea și P. Le Roux privind prezența legiunii în Dacia Porolissensis și datarea ei, în textul lor, la istoric, nu apare nici o deplasare a unei părți din legiune nici sub Traianus (cum crede P. Le Roux), nici sub Severi (cum crede N. Gudea), iar ignorarea unui fapt istoric sigur s-a întins și la alți autori (din afara Spaniei) care au scris despre legiune în ultimii 40 de ani!!!

Iată ce scriu mai sus amintii colegi spanioli: „In the second half of the second century they probably repelled the invasion into Baetica of the Mauri tribes. But generally throughout the 2nd and first half of the 3rd the legion is very well attested at Leon. It is only from the middle of the 3rd c. that references become scarce and in the last quarter of the century inscriptions to it on bricks and tiles disappear”

Nota de subsol 12: ... „their participation in Trajan's Dacian campaigns is still disputed: cf. N. Gudea, *Acta Musei Porolissensis* 8, (1884) 227-229; id. *Porolissum* I (Zalău 1997), 28-29, 46, 113, fig. 24; P. Le Roux, *Inscriptions militaires et déplacements de troupes dans l'Empire Romain*. ZPE 43 (1981), 119-200 ...”

Pentru că am impresia că lucrurile nu au devenit clare, că unele din lucrările mele nu au ajuns până în Spania și, deci, amintii colegi (ca și alții) nu au ajuns la toată bibliografia problemei voi derula în textul care urmează fazele principale ale „poveștii” despre legiunea VII Gemina în Dacia, cronologic așezate:

1. autorii *CIL* (III, 8071, p. 1433) au văzut o șampilă L VII G pe care au citit-o l(egio) VII C(laudia)

2. E. Ritterling (cf. *Legio*, in *RE* XII, 1924, col. 1629 - ...) a simțit că lectura nu este bună și de aceea nu a înregistrat prezența legiunii la Porolissum (conform ștampei) (*RE* XII, 1924, col. 1628) alături de celelalte descoperiri, dar nici nu o pomeneste la subiectul „VII Gemina”. El afirma că după cucerirea Daciei nu este cunoscută prezența legiunii în „zona Illiricum”

3. în anul 1943 A. Radnóti, făcând săpături la Porolissum și mai ales în castrul de pe vârful dealului Pomet, a găsit cam 142 de țigle cu ștampila L VII GF. Lectura dată de A. Radnóti a fost bună: L(egio) VII G(emina) F(elix) (cf. *Közlemények* III, 1943, nota 74, p. 97 = *Tóth* 1978, 46)

4. marele maestru al țiglelor ștamplate din acel timp J. Szilágyi a respins categoric lectura lui A. Radnóti și a rămas la lectura legio VII C(laudia) (*Szilágyi* 1946, 14, Taf. III, 47)

5. în articolul despre Porolissum (*RE* 23, 1953, col. 267) C. Daicoviciu, care a găsit la rândul său ștampile de tipul L VII GF în săpăturile conduse de el în anii 1939-1940, a rămas și el la lectura l(egio) VII C(laudia)

6. E. Tóth, care a publicat postum săpăturile lui A. Radnóti de la Porolissum (*Tóth* 1978) a citit ștampila: L(egio) VII G(emina) F(elix), a comentat descoperirea de ștampile pe baza locurilor de descoperire și a condițiilor stratigrafice identificate atunci și a susținut prezența la Porolissum a unui detașament din legiunea VII Gemina Felix. În ce privește perioada când detașamentul a fost prezent la Porolissum, E. Tóth propunea un interval mai lung între sfârșitul secolului al II-lea dar și începutul secolului al III-lea (*Tóth* 1978, 46-47): între domnia lui Marcus Aurelius și începutul domniei lui S. Severus, apoi (la p. 49) ultima treime a secolului II (n.n. 165-200 !); la p. 48, propune chiar o datare mai târzie între 231-260! El nu precizează în care moment din acest interval a fost prezentă legiunea la Porolissum.

7. între anii 1976-1978 am publicat mai multe descoperiri „vechi” de la Porolissum (*Gudea 1976; Gudea 1978*) între care și țigle ștampilate de tipul L VII GF. Am susținut în chip firesc – independent de E. Tóth a cărui lucrare nu ajunsese încă în România – prezența unui detașament din legiune la Porolissum și chiar am dat această prezență la începutul secolului III p. Chr.

8. între timp a apărut și inscripția de la Potaissa în care legiunea VII Gemina Pia Felix, apare alături de legiunea V Macedonica, ultima purtând epitetul pia constans, datată îndeobște după 180 (M. Bărbulescu – Z. Milea, *SCIV* 26.4, 1975, 573-574). Datarea mai generală a inscripției nu se lega direct de datarea de la Porolissum, dar ambele permiteau să se presupună prezența unui detașament din legiune în Dacia Porolissensis, cândva la sfârșitul secolului II, dacă nu chiar mai târziu.

9. între anii 1977-1989 am condus eu însumi săpături arheologice (N. Gudea), la castrul roman de pe vârful dealului Pomiet. Au fost descoperite numeroase (peste 200) ștampile ale legiunii VII Gemina Felix, toate de tipul L VII GF. Contextele în care au fost descoperite sunt relativ sigur datate în perioada ridicării castrului cu zid de piatră în timpul lui Caracalla (209-216) (la porta praetoria, porțile principale, turnurile de colț, porta decumana) sau la obiective reparate sau înfrumusețate în aceeași perioadă (principia). Alte țigle ștampilate de același tip au apărut în construcții care însă pot fi datate ceva mai târziu, după începutul secolului III p. Chr. (se crede că astfel de construcții au fost ridicate sub Alexander Severus: e.g. rezervorul pentru apă, clădirile construite de-o parte și de alta a porților principale și praetoria, peste val și peste via sagularis (*Gudea 1989 a*, 160-161; *Gudea 1989 b*24, Abb. 10,10).

10. P. Le Poux în cartea sa despre armata romană din provinciile iberice (*Le Roux 1982*) a admis prezența unei vexilații din legiune în Dacia (p. 960 și nota 232 bis), dar contrar tuturor datelor cronologice mai sus amintite (pe care le cunoștea), ca să-i iasă o anumită „schemă” a susținut prezența acestui detașament în Dacia în timpul războaielor de cucerire (101-106 p. Chr.), absolut fără nici o bază istorică, arheologică sau epigrafică: p. 248, nota 256).

11. am comentat această datare (*Gudea 1984*) într-un articol în care repetam argumentele epigrafice, arheologice existente și negam posibilitatea prezenței unui detașament din legiunea VII Gemina Felix la Porolissum în perioada războaielor de cucerire (101-106).

12. P. Le Roux nu a răspuns la articolul meu, nu și-a însușit observațiile, dar în alte publicații ulterioare (*Le Roux 2000*, 390, nota 74) a susținut în continuare vechea sa ipoteză (participarea legiunii la războaiele dacice), dar într-o notă susține că „nu se poate admite datarea ștampilelor după anul 197”. Deci prezența detașamentului s-a petrecut într-o perioadă de cel puțin 80 de ani!

13. În același timp, un alt interpretator de la distanță și anume I. Piso (*Piso 2000*, 219-220) susține lectura legio VII Gemina din inscripția de la Potaissa/Turda (mai sus amintită), respinge posibilitatea participării legiunii la războaiele dacice, dar datează prezența detașamentului de legiune la Porolissum mai probabil sub Commodus, propunând niște scheme imposibile și de nedemonstrat. I. Piso nu a studiat deloc aspectele cronologice ale descoperirilor de ștampile L VII GF în castrul de la Pomiet!

Cum aceasta este povestea ștampilelor de tip L VII GF de la Porolissum.

Pentru arheologii spanioli care se ocupă cu castrul de la Leon și cu legiunea VII Gemina Felix și în general pentru cei care practică arheologia de birou! susțin următoarele:

a. la Porolissum, puternic complex militar în Dacia Porolissensis (*Fig. 1*), principalul punct de sprijin al limesului dacic de nord-vest (*Fig.2*), au fost găsite mai ales în castrul mare de pe vârful dealului Pomiet (*Fig. 3*) în jur de 200-250 țigle cu ștampila legiunii VII Gemina Felix de tipul L VII GF (*Fig. 4; Fig. 5*). Au fost ștampilate numai țigle.

b. toate aceste țigle ștampilate provin din părți ale fortificației construite la 213 sau din construcții reparate cu aceeași ocazie (e.g.: principia) respectiv bastioanele porților, turnurile de colț, toate acoperite cu țigle și din clădiri care după contextul arheologic datează după această dată. Țiglele ștampilate se asociază cu monete, ceramică ștampilată de lux, țigle cu ștampila legiunii III Gallica (*Gudea 2002*) etc. Toate datează fie din timpul construirii incintei din piatră (213), fie dintr-o perioadă următoare (care încă nu poate fi precizată)

c. datarea oferită de contextul arheologic de la Porolissum este confirmată parțial de prezența numelui legiunii VII Gemina Pia Felix în inscripția de la Potaissa/Turda (castru de legiune) unde apare alături de numele legiunii V Macedonica care purta epitetul pia constans (databil mai ales după 180!).

d. datarea oferită de contextul arheologic de la Porolissum este confirmată și de analogia tipurilor de ștampilă de la Porolissum cu tipuri de ștampilă de la Leon, publicate de A. Garcia y Bellido (*Legio VII Gemina*.

Leon 1970, p. 569-600, fig. 52-53) datate tot la începutul secolului III p. Chr. Se poate observa că, în cronologia ștampilelor legiunii de la Leon cele de tipul L VII GF merg paralel cu tipul L VII G APF (Fig. 6) și că prescurtarea L pentru legio „merge” mai ales în secolul III p. Chr.

Pe aceste baze, mai sus amintite, am susținut și susțin că un detașament din legiunea VII Gemina Felix, care își ștampila materialele de construcție cu ștampila L VII GF a fost prezent la Porolissum la începutul secolului III, dacă nu chiar o perioadă mai lungă cuprinsă între sfârșitul secolului II și începutul secolului III p. Chr. În chip foarte interesant contexte arheologice relativ bine date sugerează că detașamentul a rămas la Porolissum și mai târziu (după 213).

Este foarte dificil de stabilit motivul prezenței detașamentului la Porolissum. Mult timp am crezut că este vorba de un detașament care a făcut parte din armata de campanie a împărtului Caracalla, care a pregătit și vizita acestuia la Porolissum. Poate fi însă vorba și de un detașament de muncă trimis pentru a conduce și executa lucrări de construcție sau reconstrucție.

O variantă a acestei lucrări a fost trimisă pentru publicare la lucrările celui de al XX-lea congres dedicat studiilor de frontiere ale Imperiului Roman. Leon, septembrie 2006.

Prescurtări și bibliografie

- Gudea 1976 N. Gudea, Legio VII Gemina Felix in Dacia. *SCIV* 27, 1, 1976, 109-114
- Gudea 1978 N. Gudea, Descoperiri arheologice mai vechi sau mai noi la Porolissum. *ActaMP* 2, 1978, 65-75
- Gudea 1984 N. Gudea, Legio VII Gemina Felix la Porolissum. O rectificare cu caracter cronologic. *ActaMP* 8, 1984, 227-229
- Gudea 1989 N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. I. Cercetări și descoperiri până în anul 1977*. Zalău 1989 (*Acta MP* XIII, 1989), 160-161 (legio VII Gemina Felix)
- Gudea 1989 a *Porolissum. Der Schlussstein des Verteidigungssystems der Provinz Dacia Porolissensis*. Marburg 1989 (Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg, Heft 29)
- Gudea 1997 N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Moigrad-Pomet. Porolissum 1/Castrul roman de pe vârful dealului Pomet. Porolissum 1*. Zalău 1997
- Gudea 2000 N. Gudea, Contribuții la istoria militară a Daciei Porolissensis. 7. Îndreptări în legătură cu legio III Gallica. *Revista Bistriței* XVI, 2002, 47-54
- Le Roux 1982 P. Le Roux, *L'armée romaine et l'organisation des provinces iberiques d'Auguste à l'invasion de 409*. Paris 1982
- Le Roux 2000 P. Le Roux, Legio VII Gemina (pia) Felix, in Y. Le Bohec – Catharine Wolf, *Les legions de Rome sous le Haut-Empire. I. Actes du Congres de Lyon (17-19 Septembre 1998)*, Lyon 2000, 383-396
- Szilágyi 1943 J. Szilágyi, Dácia nyugati határának első védelmi vonala és helyőrségei. *Közlemények* III, 1943, 88-98
- Szilágyi 1946 J. Szilágyi, *A Dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek/Die Besetzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*. Budapest 1946, 14, 42
- Tóth 1978 E. Tóth, *Porolissum. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti*. Budapest 1978, 46-49

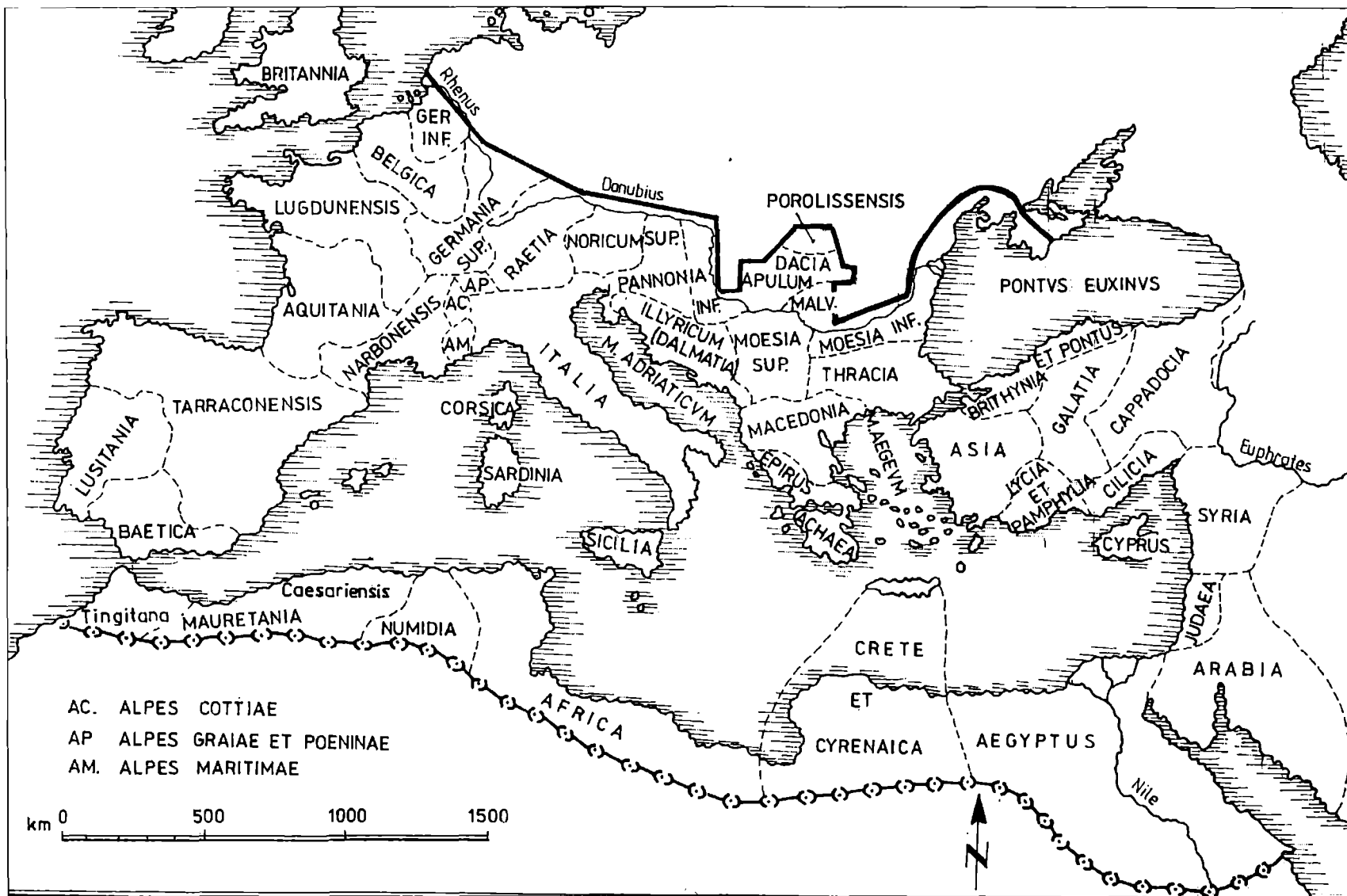

Fig. 1 Hartă a Imperiului Roman în secolele II – III p. Chr. Locul provinciei Dacia Porolissensis este semnalat cu o săgeată

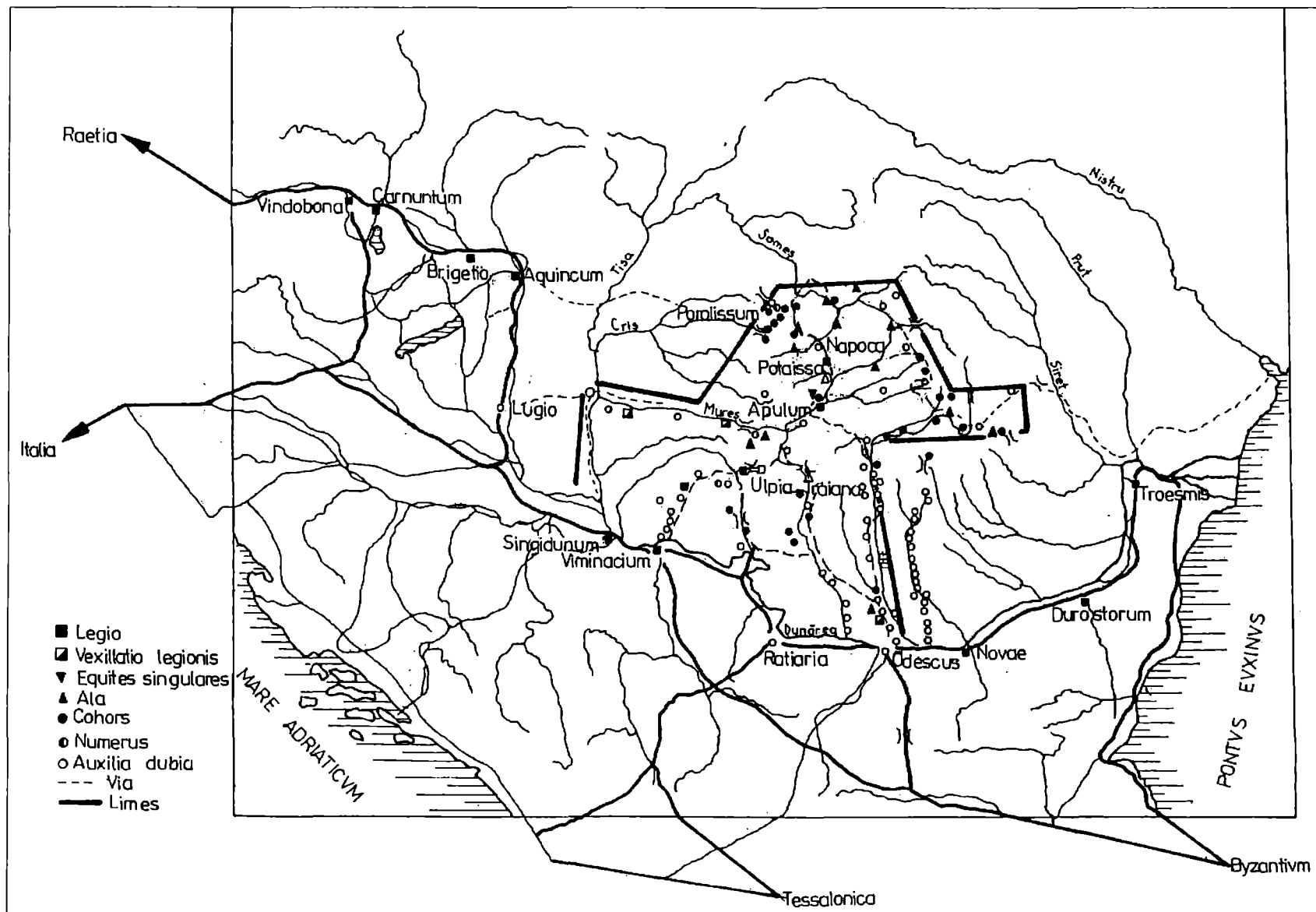

Fig. 2 Hartă a sistemului defensiv a provinciilor dacice. Porolissum se află în colțul de nord vest al sistemului
<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

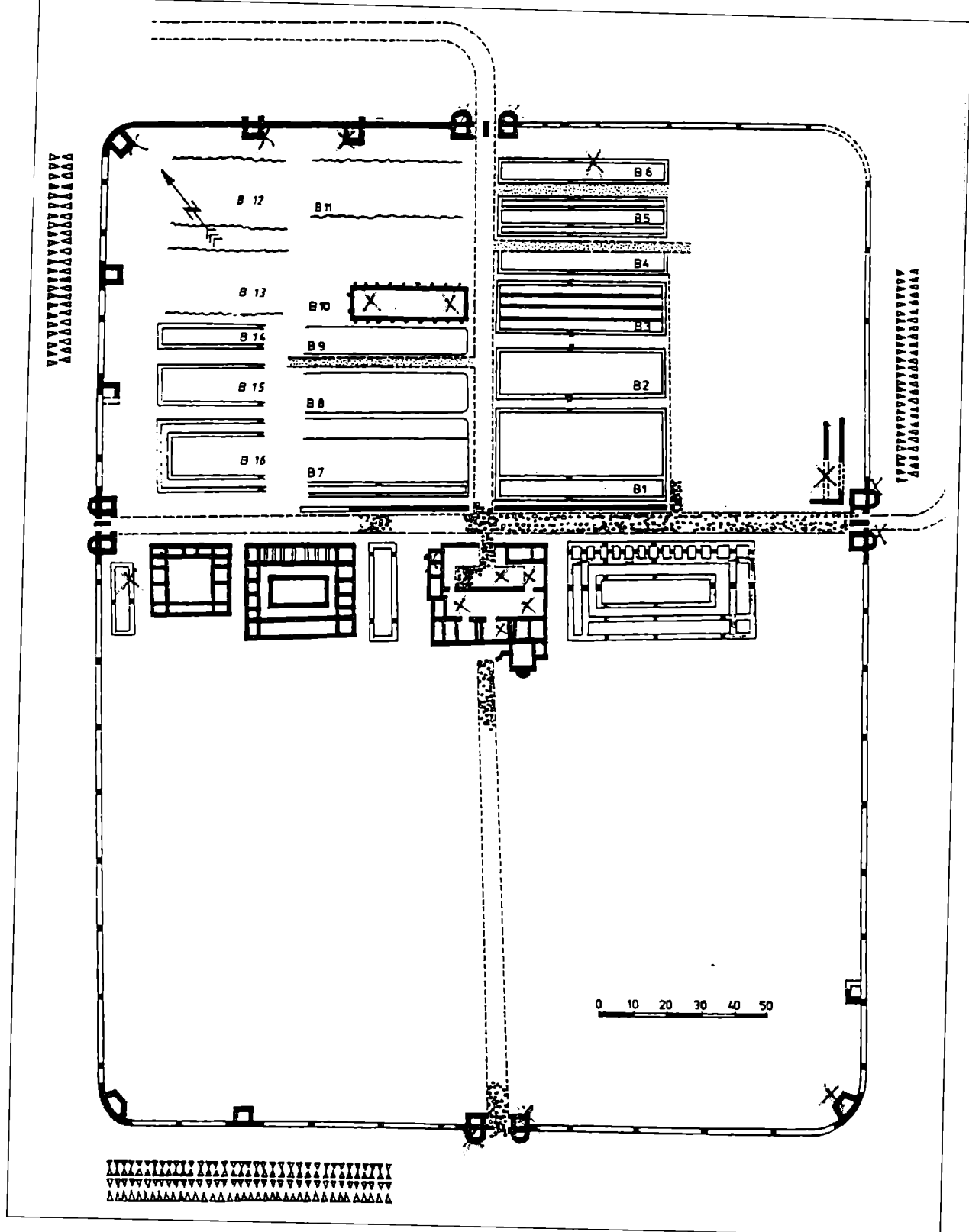

Fig. 3 Planul castrului de la vârful dealului Pomet/Moigrad (Porolissum 1). Cu semne „x” sunt marcate principalele locuri unde au fost găsite țigle ale legiunii VII Gemina

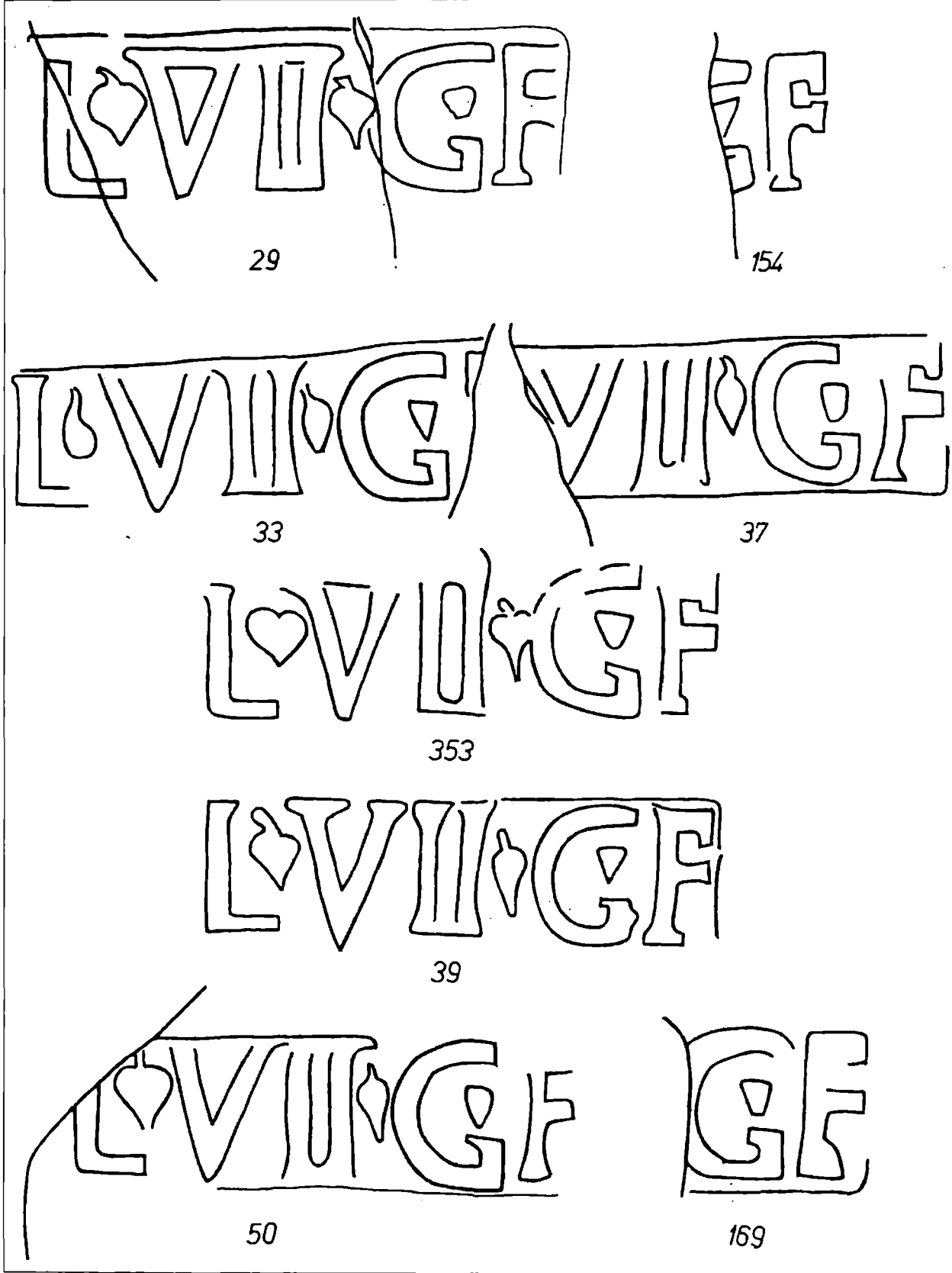

Fig. 4 Ștampile ale legiunii VII Gemina Felix de tipul L VII GF descoperite de A. Radnóti (după Tóth 1978)

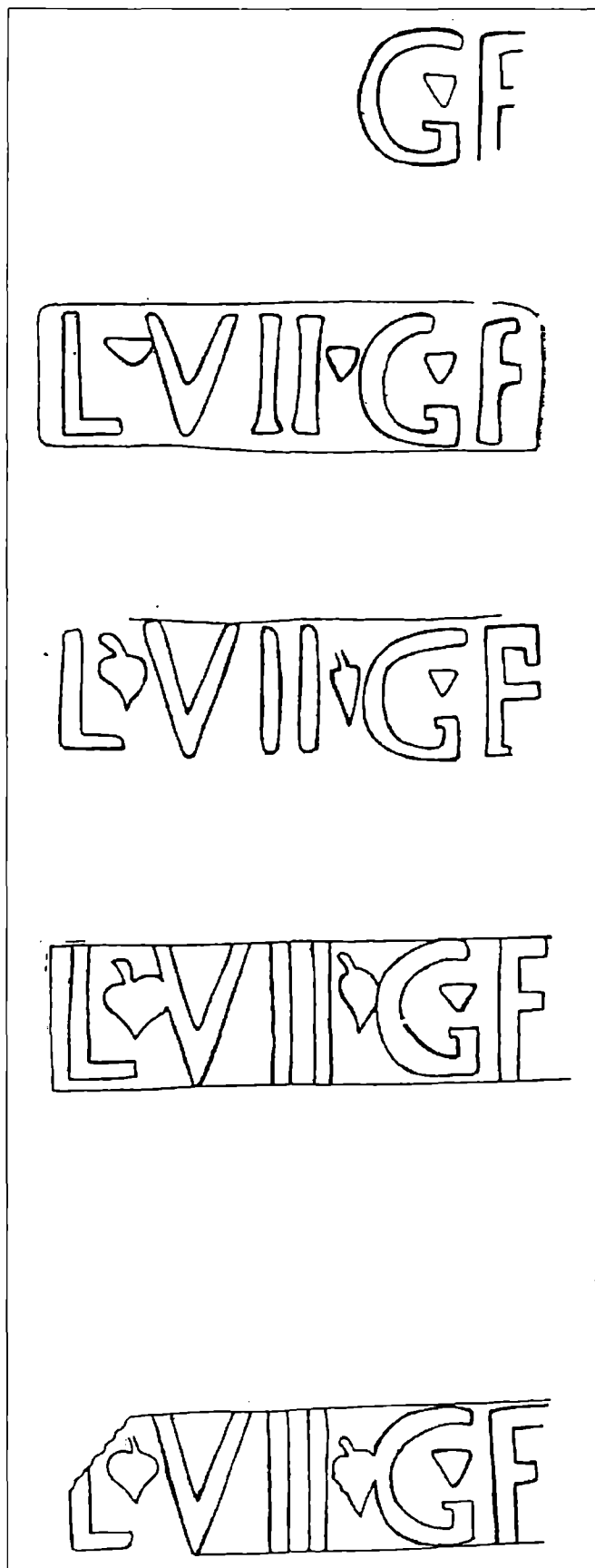

Fig. 5 Ștampile ale legiunii VII Gemina Felix de tipul L VII GF descoperite de N. Gudea (cf. *Gudea 1989*; *Gudea 1989 a*; *Gudea 1997*)

LEG VII G F

L VII G F

L VII G A P F

L VII G M A X P F

L VII G G O R P F

L VII G P H I L P F

Fig. 6 Ștampile ale legiunii VII Gemina Felix de la Leon; tipurile LEG VII GF; L VII GAPF; L VII G MAX PF; L VII G GORD PF; L VII G PHIL PF (după A. Garcia y Bellido, Legio VII Gemina, Leon 1970, Fig. 53, 56, 57, 58, 59)

